2. Dinî Hitabetin İlkeleri

Dinî hitabet tebliğ, davet, vaaz, irşat vb. uygulamaları kapsayan çok yönlü bir faaliyettir. Din görevlileri, muhataplarına aktardıkları mesajın anlaşılması ve benimsenmesi için çalışırlar. Bu yüzden hitabet tekniklerini doğru ve etkin bir şekilde kullanmaları gerekir. Kur'an-ı Kerim'de ve Allah Resulü'nün (s.a.v.) sünnetinde bu yeteneğin nasıl kullanılması gerektiğine dair bazı ilkeler yer almaktadır.

DEĞERLENDİRELİM

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur."

Fussilet suresi, 34. ayet.

Yukarıdaki ayeti din hizmetlerinde hitabetin önemi açısından değerlendiriniz.

Kur'an-ı Kerim'de Hitabet İlkeleri

Kur'an-ı Kerim hitabet ile ilgili belli başlı ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkeler, tebliğ, davet ve irşat gibi görevlerde özenle dikkat edilmesi gereken ilahî emirler içermektedir. Kur'an da yer alan ilkelerden bazıları şunlardır:

Etkili ve güzel konuşmak: İnsanları düşünmeye yöneltmek, müjdelemek, uyarmak, soru-cevap tekniğini kullanmak, söz-davranış uyumu, muhatabın duygularına hitap etmek, muhataba olumlu yaklaşmak.

Dinî hitabette olumlu neticeler alabilmek için insanları etkileyecek, onların vicdanlarını harekete geçirecek, dokunaklı sözlere ihtiyaç vardır. Kur'an-ı Kerim'de;

... وَقُلْ لَهُمْ فٖى اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلٖيغًا

"...Onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek söz söyle!"[6] buyrularak konuşmanın tesirli olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle hatip konuşmasında akıcı ve etkileyici bir üslup kullanmalıdır.

6 Nisa suresi, 63. ayet.

İnsanları düşünmeye yöneltmek: Kur'an-ı Kerim insanların düşünme ve akletme duygularına sık sık vurgu yapmakta, verdiği örneklerle akla ve düşünmeye yöneltmektedir. Kur'an'da düşünmenin anlamına en yakın terimler tefekkür ve akıldır.

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ...

"Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümranlık ve düzene bakmıyorlar mı?..."[7]

اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ

"Bakmıyorlar mı deveye, nasıl yaratılmış!"[8]

اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِأُولِى الْاَلْبَابِ
اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ...

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler..."[9] mealindeki ayetlerde tefekkürün önemi açıkça vurgulanmaktadır.

DEĞERLENDİRELİM

'Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."

Buhârî, "İlm", 12.

Yukarıdaki hadisi din hizmetlerinde hitabetin önemi açısından değerlendiriniz.

Müjdeleyici olmak: Yumuşak ve tatlı sözün yanında, muhatabı sevindirici, özendirici bilgiler ve muhataba müjde vermek hitabet sanatı açısından önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ
وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰئِكَ رَفِيقًا

"Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!"[10] buyrularak insanlara müjdeler verilmektedir. Yararlı işlere karşılık olarak sunulan cennet ve cennetteki güzellikler de bu müjdeleyici hitap içinde yer alır.

7 A'raf suresi, 185. ayet.
8 Gâşiye suresi, 17. ayet.
9 Âl-i İmrân suresi, 190-191. ayetler.
10 Nisâ suresi, 69. ayet.

Uyarıcı olmak: Her insan müjdeden, mükafattan ve güzel sözden aynı oranda etkilenmeyebilir. Bu yüzden insanlara bazı konuların olumsuz yönleri de gösterilmelidir. Emredilen hususlar yapılmadığı takdirde verilecek cezalar ve musibetler de hatırlatılmalıdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde müjde ile uyarı ve korkutma, cennet ile cehennem dengeli bir şekilde kullanılmıştır.

Soru-cevap tekniği: Bir konuya dikkat çekmek amacıyla soru sormak ve cevabını muhataptan istemek bir hitabet tekniğidir. Bu şekilde anlatılmak istenen konu daha kolay bir şekilde sunulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen **"Ey insanlar! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve elçisine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."**[11] ayet-i kerimesi soru cevap tekniğine örnek olarak verilebilir.

Söz ve davranış uyumu: Kur'an-ı Kerim'de, İsrailoğulları âlimlerinin ilahi mesajı okuyup gerçeği bildikleri hâlde kendilerini unutarak sadece diğer insanlara erdemli olmayı emretmeleri eleştirilmiştir.[12] İslamiyet'in insanların gönlünde yer etmesi, yayılması ve evrensel bir din hâline gelmesinde başta Peygamber Efendimiz olmak üzere sözleriyle fiilleri uyumlu olan Müslümanların önemli rolü olmuştur. Özellikle büyük halk kitleleri, teorik bilgilerden çok örnek Müslümanlardan etkilenerek İslam dinini benimsemiştir.

Muhatabın duygularına hitap etmek: Kur'an'da muhatabın duygularına yönelerek, onun kalbinin kazanılması hedeflenmiştir. Allah Teâla ilahlık iddiasında bulunan Firavun'a karşı Hazreti Musa'yı tebliğ göreviyle gönderdiği zaman bile ona yumuşak söz söylemesini emretmiştir:

اِذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى

"Firavun'a gidin; çünkü o azdı. Ona yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır veya korkar."[13] Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de Hz. İbrahim'in (a.s.) oğluna "yavrucuğum"; babasına da şirkin yanlışlığını ve tevhide yönelmesinin gerekliliğini anlatırken "babacığım" diye söze başlaması[14], Hz. Yusuf'un (a.s.), babası Yakub'a, "babacığım" şeklinde hitap etmesi[15], Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna nasihat ederken, "yavrucuğum" ifadesini kullanması,[16], duygulara hitap etmenin ve karşı tarafı etkilemenin örnekleridir.

DEĞERLENDİRELİM

"Hz. Ali (r.a.) diyor ki; (Dini konularda) insanlara anlayacakları şeyleri aktarın (yadırgayacakları türden bilgileri bırakın) Allah ve resulünün yalanlanmasını ister misiniz?"

Buhârî, "İlim", 49.

Yukarıdaki hadisi hitabette soru-cevap metodunun dinî hizmetlerindeki önemi açısından değerlendiriniz.

11 Saff suresi, 10-11. ayetler.
12 bk. Bakara suresi, 44. ayet.
13 Tâhâ suresi, 43-44. ayetler.
14 bk. Meryem suresi, 42-45. ayetler.
15 bk.Yusuf suresi, 100. ayet.
16 bk. Lokman suresi, 13, 16, 17. ayetler.

Muhataba yumuşak davranmak: Kur'an-ı Kerim'de dinî tebliğde bulunan kişinin muhatabına olumlu bir şekilde yaklaşması emredilmektedir. Allah Teala Peygamber Efendimiz'e hitaben şöyle buyurmuştur:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ...

"Allahın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılıp giderlerdi... "[17]

BULALIM

Kur'an-ı Kerim'de birçok hitap cümlesi yer almaktadır. Bunlardan birkaç tanesini bularak yazınız.

- "Ey İman Edenler!..."
- ....
- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

Sünette Hitabet İlkeleri

Hz. Peygamber (s.a.v.) konuştuğu dilin bütün inceliklerine vâkıf olarak insanlarla iletişim kurmuştur. Kullandığı kelimeler son derece pürüzsüz ve kulağa hoş gelecek şekilde idi. Hızlı konuşmaz, açık ve tane tane konuşurdu. Hatta dinleyen kişi sözünü hemen ezberleyebilirdi.[18] Sahabe-i kiram, onun konuşmasının her dinleyenin rahatlıkla anlayabileceği şekilde açık olduğunu ifade etmiştir.[19]

Peygamberimiz (s.a.v.) konuşmalarında muhatabın anlayış ve kavrayış seviyesini dikkate alırdı. Kendi seviyesinde olmayan bir konuşmayı takip etmek dinleyiciye bıkkınlık verir. Kavrayamayacakları bir konu karşısında, insanın şüphe ve tereddüt içinde kalması ve yanlış anlaması mümkündür. Konuşmacı dinleyiciye göre bir üslup tercih etmelidir. Rasulullah (s.a.v.) muhatabının durumuna göre uzun-kısa, basit-edebi olabilecek ifadeler seçer, maksadını muhatabının anlayacağı şekilde anlatırdı.

17 Âl-i İmran suresi, 159. ayet.
18 bk. Buhârî, "Menâkıb", 23.
19 bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 18.

Az sözle çok mana ifade etmek Peygamberimizin en belirgin özelliklerindendir. Bu özellik **"cevâmiu'l-kelim"** sözüyle ifade edilir. Allah Resulü (s.a.v.), diğer peygamberlerden farklı olarak sadece kendisine verilen özellikleri saydığı bir hadiste "*Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim...*"[20] buyurmuştur. Cevâmiu'l-kelim niteliğine sahip pek çok hadisten birkaçı şunlardır:

"*Sana şüpheli geleni bırak, şüphe vermeyene bak!*" [21]; "*Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iyi mümin olamaz.*"[22]; "*Dünyaya iltifat etme ki Allah seni sevsin; insanların eline bakma ki halk seni sevsin.*" [23]; "*Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!*"[24]

Hz. Peygamber (s.a.v.) hiçbir zaman yaldızlı sözler söyleyerek gerçekleri abartmayı ve insanların takdirini kazanmayı amaçlamamıştır. Din hizmeti yürütenler de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu üslubunu örnek almalı ve "edebiyat yapmak" diye tabir edilen bir duruma düşmemelidirler.

PANO HAZIRLAYALIM

Peygamberimizin (s.a.v.), cevâmiü'l-kelim diye adlandırılan hadislerine örnekler bulunuz. Bulduğunuz örneklerle bir pano oluşturunuz.

- "Ameller niyetlere göredir..." (Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1.)
- "Sarhoşluk veren her şey haramdır." (Buhârî, "Eşribe", 4.)
- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

Allah Resulü (s.a.v.) konunun daha iyi anlaşılması için konuşmalarında çeşitli örneklere ve benzetmelere yer verirdi. Bir defasında şöyle buyurmuştur: '*Cimri ile cömerdin hâli şu iki kişinin durumuna benzer: İkisinin de üzerinde göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar uzanan çelik zırh vardır. Cömert olan kişi her sadaka verişinde zırhı genişleyerek vücudunu kaplar, parmaklarını örter, hatta yerde sürünen zırh ayak izlerini siler. Cimri de sadaka vermeye niyetlendikçe zırhının halkaları bedenini sıkar, adam bunları genişletmeye çalışsa da halkalar genişlemez.*"[25] Bir diğer hadisinde ise kalbinde Kur'an'dan ayetler bulunmayan kişinin durumunu harap bir eve benzetmiştir. [26]

20 Buhârî, "Cihad", 122.
21 Buhârî, "Büyû", 3.
22 Buhârî, "Îmân", 7; Müslim, "Îmân", 71, 72.
23 İbn Mâce, "Zühd", 1.
24 Müslim, "Îmân", 62.
25 Buhârî, "Zekât", 28, "Cihad", 89; Müslim, "Zekât", 76, 77.
26 bk. Tirmizi, "Fezâilü'l-Kur'an", 18.

Hz. Peygamber (s.a.v.), iyice anlaşılmasını istediği sözleri dikkat çekmek ve akılda kalmasını sağlamak için üç defa tekrar ederdi. Mesalâ bir defasında, ashabının önünde ayağa kalkmış ve üç defa ''Ey insanlar, aşırılıktan kaçının."[27] ifadesini kullanmıştır. Veda haccındaki hutbesinde "Ey insanlar! Yarın beni size soracaklar, ne diyeceksiniz?" diye sormuş, sahabe-i kiramın: "Allah'ın elçiliğini yerine getirdin, vazifeni hakkıyla yaptın, bize öğütte bulundun, diye şahitlik ederiz." demeleri üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Şahid ol yâ Rab! Şahid ol yâ Rab! Şahid ol yâ Rab!" buyurmuşlardır.[28] Hatta namaz kıldırırken dahi dikkat çeken ayetleri bazen iki, bazen de üç defa tekrarlamıştır. Din görevlisi de hitabet sırasında sık olmamak şartıyla önemli sözleri tekrarlayabilir. Böylece aktarılan mesajlar dinleyenler tarafından daha iyi anlaşılmış olur.[29]

İnsanlara hitap ederken söze onların ilgisini çekecek bir ifade ile başlamak edebi sanatlardan biri olarak kabul edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sözlü iletişimde dikkat çekici başlangıç ifadelerine yer vermiştir. Yemin, bir ifadeyi üç defa tekrar etmek, soru sorma gibi yöntemleri söze başlarken uygulamıştır. [30]

İLKELER ÇIKARALIM

"Allah'a yemin ederim ki iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız! Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi haber vereyim mi? Aranızda selamı yaygınlaştırın!"

Müslim, "İman", 93.

Peygamberimiz (s.a.v.) , ***'Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz."*** buyurdu. Sahabiler: "Kim iman etmiş olmaz, Ya Resulallah?" diye sordular. Peygamberimiz, ***'Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse!"*** buyurdu.

Buhârî, "Edeb", 29.

Yukarıdaki hadislerden hitabete dair ilkeler çıkarınız.

- Muhataplarına soru sorma ortamı oluştururdu.
- ....
- ....
- ....

Allah Resulü (s.a.v.) önemli ya da anlaşılması zor meselelerde konuşmalarına soru sorarak başlamıştır. Bu aynı zamanda iletişime zemin hazırlayan bir yöntemdir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) bir gün, "*Müflis kimdir, bilir misiniz?*" diye sormuş, ashap, "*Bize göre müflis parası ve malı tükenen kimsedir.*" şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Resulullah şöyle demiştir: "*Ümmetimin müflisi kıyamet gününde namazı, orucu ve zekâtı ile gelen, fakat buna sövmüş, şuna iftira etmiş, onun malını yemiş, öbürünün*

27 İbn Mâce, "Zühd", 28.
28 Buhârî, "İlim", 4.
29 bk. Tirmizî, Menâkıb, 9; İbn Mâce, Zühd, 28.
30 bk. Tirmizî, İlim, 6; Müslim, Îmân, 98; Buhârî, Hac, 132.

kanını dökmüş, diğerini dövmüş olan kimsedir. Sonunda sevaplarından şuna buna dağıtılır. Eğer sevapları borcunu ödemeden tükenirse alacaklılarının günahlarından alınıp ona yüklenir ve neticede ateşe atılır." [31] Bir defasında da Hz. Muaz'a (r.a.): *'…"Yâ Muâz! Allah'ın kulları üzerinde, kulların da Allah'ın üzerinde hakkı nedir bilir misin?' buyurdu. Ben: 'Allah ve Resulü bilir.' dedim. Gerçekten Allah'ın kulları üzerindeki hakkı: Allah'a ibadet etmeleri ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise ona hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseye azab etmemesidir.' buyurdular…"*[32]

Hz. Peygamber (s.a.v.) konuşma sırasında zaman zaman jest ve mimiklerini kullanmış, bu sayede muhataplarının anlattığı konuyu daha iyi kavramalarını amaçlamıştır. Resulullah (s.a.v.) bir defasında "*Mümin diğer mümin için parçaları birbirine perçinlenmiş bina gibidir.*" buyurmuş, ardından da (bunu açıklamak için) parmaklarını birbirine kenetlemiştir.[33] Bir başka zaman ise "*Yetimi koruyup kollayan kişi ile ben, cennette şu ikisi gibiyiz.*" buyurmuş, işaret ve orta parmağını göstermiştir.[34]

Peygamberimiz (s.a.v.), konuşmalarında zamanlamaya dikkat ederdi. Her işinde olduğu gibi vaazlarında da kolaylığı tercih eder, dinleyenleri bıktırmayacak şekilde kısa konuşur, vaazları belli günlerde yapardı. Her perşembe günü halka vaaz veren Abdullah b. Mes'ud bunu her gün yapmasını isteyenlere, "*Resulullah bize bıkkınlık gelebileceği endişesiyle özel vaaz zamanı ayırırdı, ben de size bıkkınlık vermemek için uygun vakitleri gözetiyorum.*" demiştir.[35]

İnsanların hatalarını yüzüne karşı söylemez, onları küçük düşürmez, onlara olumlu ve yapıcı bir üslupla hitap ederdi. Vaaz ve nasihatte doğrudan muhatabı suçlamak yerine dolaylı ifadelerle konuşurdu ve hataları düzeltirdi. "Bazılarına neler oluyor ki…"[36] şeklinde uyarıda bulunurdu. Yine Hz. Ayşe'nin anlattığına göre herhangi bir kimse hakkında olumsuz birşey anlatıldığında "Falan kimseye ne oluyor ki!" demez, "Bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle diyorlar!"[37] şeklinde hitap ederdi.

LİSTELEYELİM

Aşağıdaki boşluklara Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hitabet ilkelerini listeleyiniz.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hitabet ilkeleri

İnsanlara olumlu ve yapıcı bir üslupla hitap ederdi.
....
....
....
....
....
....

31 Müslim, "Birr", 59.
32 Müslim, "İman", 48-49-50.
33 Buhârî, "Mezâlim", 5.
34 Buhârî, "Edeb", 24.
35 Buhârî, "İlim", 11, 12; Müslim, "Münâfikûn", 82-83.
36 Müslim, Fedail, 127.
37 Ebu Davud, Edep, 5.